

Historisch denken

Dick van Straaten (red.)

Rien Claassen

Frans Groot

Arno Raven

Arie Wilschut

2026

>g uitgeverij
van gorcum

© 2026, Uitgeverij Van Gorcum BV, Assen.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.

All rights reserved. No text & datamining.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidsband, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

De auteurs hebben zich ingespannen om rechthebbenden van in het boek opgenomen beeldmateriaal te achterhalen. Indien u meent dat materiaal van u zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, kunt u contact opnemen met de uitgever.

NUR 688

ISBN folio 9789465070612

ISBN ebook 9789465070629

Eerste druk 2012

Tweede, herziene druk 2015

Derde, herziene druk 2020

Vierde, herziene druk 2026

Uitgave: Uitgeverij Van Gorcum, Assen

Redactie en grafische verzorging: LINE UP boek en media bv, Groningen

Omslagontwerp: Viesrood, Zwolle

Omslagfoto: LiviusOrg | Jona Lendering

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Inhoud

Inleiding	7
------------------	----------

Hoofdstuk 1 Geschiedenis	12
---------------------------------	-----------

1.1	Definitie	14
1.2	Historisch denken	21
1.3	Historische redeneerwijzen	31
1.4	Het nut van historisch denken en redeneren	40

Hoofdstuk 2 Verzamelen	48
-------------------------------	-----------

2.1	Bronnenonderzoek	50
2.2	Soorten bronnen	61
2.3	Bronnenkritiek	72
2.4	Feiten vaststellen	84

Hoofdstuk 3 Ordenen	92
----------------------------	-----------

3.1	Verandering en continuïteit	94
3.2	Soorten veranderingen	101
3.3	Periodiseren	110
3.4	Betekenisvolle geschiedenis	120

Hoofdstuk 4 Verklaren	130
------------------------------	------------

4.1	De bouwstenen van een historische verklaring	132
4.2	Verschillende verklaringen	142
4.3	Een voorbeeld van een debat	151
4.4	De vergelijkende aanpak	157

Hoofdstuk 5 Beeldvormen	168
5.1 Nut en noodzaak van historische beelden	170
5.2 Het belang van inleving	178
5.3 Waarden in de geschiedwetenschap	187
5.4 Objectiviteit in de geschiedwetenschap	196
Werkmateriaal	206
Werkmateriaal 1 Geschiedenis	208
Werkmateriaal 2 Verzamelen	224
Werkmateriaal 3 Ordenen	242
Werkmateriaal 4 Verklaren	258
Werkmateriaal 5 Beeldvormen	272
Literatuur en annotatie	289
Beeldbronnen	305
Trefwoordenregister	309

Inleiding

Geschiedenis is een vak dat zich bezighoudt met een werkelijkheid die niet meer bestaat. Dat lijkt vreemd, want wie om zich heen kijkt, ziet een wereld omringd door sporen uit het verleden. Het oude huis op de hoek, gelovigen op weg naar kerk of moskee, het typisch Nederlandse landschap met dijken, sluizen en kanalen, monumenten voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog: het verleden is nog springlevend. Maar dat is slechts schijn. Dit soort sporen vertellen weliswaar veel over het verleden, maar ze zijn dat verleden zelf niet, want dat is definitief voorbij.

Het bestuderen van een niet meer bestaande werkelijkheid staat op gespannen voet met de wijze waarop we gewend zijn te denken. Normaal gesproken handelen en oordelen we op basis van wat we in werkelijkheid zien en ervaren. Historici kunnen de werkelijkheid van het verleden echter niet waarnemen of ervaren. Zij proberen die werkelijkheid te reconstrueren op basis van overblijfselen: documenten, gebouwen, schilderijen. Dat soort overblijfselen waren vrijwel nooit bedoeld om het nageslacht eerlijk en precies te informeren over 'wat er is gebeurd'. Toch zijn ze nodig om een beeld van het verleden te vormen. Dat beeld moet niet worden verward met de verleden werkelijkheid, net zomin als een krantenartikel over iets hedendaags hetzelfde is als de werkelijkheid die erin wordt weergegeven. Zo'n artikel kan wel aan de hand van de beschreven werkelijkheid gecontroleerd worden; bij een historisch beeld gaat dat niet, omdat de verleden werkelijkheid niet bestaat. De waarheid over historische beelden kan weliswaar zeer dicht worden genaderd, maar is nooit definitief.

Elke tijd stelt vragen aan het verleden. Vragen die historici ieder op hun eigen manier beantwoorden omdat ze werken vanuit verschillende culturele achtergronden en persoonlijke overtuigingen. Daarom zullen er altijd verschillende beelden van het verleden naast of tegenover elkaar bestaan en komen er steeds nieuwe beelden bij. De geschiedenis verandert dus voortdurend, en verschillende beelden van één historische werkelijkheid kunnen soms met evenveel recht worden verdedigd. Dat spoort niet met de populaire gedachte dat de geschiedenis 'vaststaat' en alleen maar in boeken hoeft te worden opgezocht. Het druist ook in tegen de menselijke behoefte aan zekerheid; we willen graag

weten 'hoe het zit', wat wáár is. De constatering dat het ene beeld even waar is als het andere is weinig bevredigend.

In het verleden bestonden samenlevingen met waarden die vaak fundamenteel verschillen van waarden tegenwoordig. Toch moet recht worden gedaan aan het verleden en kunnen niet te gemakkelijk waardeoordelen over het verleden uitgesproken worden. Dat laatste is lastig, omdat we al snel ergens iets van vinden en een oordeel vellen. Als we aan het verleden denken, dan nemen we vaak onze eigen tijd als uitgangspunt: vroeger was men nog niet 'zo ver' als tegenwoordig. Gedrag van historische personen is dan al snel 'primitief', 'barbaars' of soms zelfs ronduit 'belachelijk'. Die redenering gaat uit van een vooruitgangdenken: de mensheid wordt steeds slimmer en beschaafder. Maar dat valt nog te bezien. Naast triomfen van wetenschap en techniek hebben de negentiende en de twintigste eeuw bijvoorbeeld ook onvoorstelbare verwoestingen en gruwelijke wredeheden gekend, die hun weerga in het verdere verleden nauwelijks kennen. Naast het beeld van de vooruitgang zijn dus met evenveel recht andere beelden van de historische ontwikkelingen mogelijk. Vooruitgang is niet zo vanzelfsprekend als menigeen intuïtief denkt.

Geschiedenis gaat over een tijdsverloop van duizenden jaren, ver voorbij de tijdsdimensies waarmee we in het dagelijks leven geconfronteerd worden. In de regel kijken we niet verder terug in de tijd dan het eigen leven of dat van vrienden of familieleden. Maar historici denken op een heel andere schaal, in tijdsafstanden die soms nauwelijks voorstelbaar zijn. Ze zijn gewend heen en weer te schakelen op een tijdlijn van eeuwen. Mensen hebben soms al moeite met het plaatsen van een jaartal in de juiste eeuw.

Op wetenschappelijke wijze bezig zijn met geschiedenis vereist dus manieren van denken die in belangrijke opzichten afwijken van denkwijzen die mensen als vanzelf vertonen. Overblijfselen uit het verleden opvatten als bewijsmateriaal, denken in beelden, het verleden respecteren als een andere tijd dan de eigen tijd, oog hebben voor ontwikkelingen van de lange duur: het is kenmerkend voor *historisch denken*. Dat type denken vormt het onderwerp van dit boek.

Historisch denken ontwikkelt zich niet spontaan. Daarom maken aspecten van dit denken sinds jaar en dag deel uit van het curriculum voor het schoolvak geschiedenis in binnen- en buitenland. Leraren die ermee werken, worden geacht op de hoogte te zijn van de principes die eraan ten grondslag liggen. Daarvoor kunnen ze terecht bij vakliteratuur over de theorie van geschiedenis, bedoeld voor historici en studenten aan universiteiten, en bij vakdidactische publicaties over het bevorderen van historisch denken bij leerlingen. Voor een eerste oriëntatie is de eerstgenoemde categorie literatuur wat minder geschikt

vanwege haar theoretische en encyclopedische aard; de vakdidactische literatuur bevat vaak wel enige theoretische achtergrondinformatie, maar de focus ligt daar logischerwijs op het leren van historisch denken in de klas. Er is, kortom, genoeg literatuur over historisch denken beschikbaar, maar voor leraren ontbreekt een handzaam ‘basisboek’ met een oriënterend karakter. Dit boek wil zo’n ‘basisboek’ zijn. Het is in de eerste plaats bedoeld voor studenten die aan hogescholen en universiteiten worden opgeleid tot leraar geschiedenis. Omdat de inhoud aansluit bij de exameneisen voor geschiedenis in het voortgezet onderwijs, is het ook geschikt voor meer ervaren docenten die hun kennis van historisch denken willen opfrissen of uitbreiden. Tot slot heeft dit boek waarde voor iedereen die geïnteresseerd is in de theorie van geschiedenis en in de vraag wat de studie van geschiedenis zo bijzonder maakt.

Bij het schrijven van dit boek zijn keuzes gemaakt. Zoals hierboven aangegeven betreft het een ‘basisboek’, waarmee gezegd is dat de beginselen van historisch denken op een verkennend niveau worden beschreven. Voor verdieping wordt verwezen naar de eerdergenoemde vakliteratuur over de theorie van geschiedenis.

De inhoud van dit boek sluit aan bij de *Kennisbasis Tweedegraads Lerarenopleiding Geschiedenis*, waarin landelijk is vastgelegd over welke vakkennis leraren minimaal moeten beschikken. De conceptuele principes van het vak – domein 1 van de kennisbasis – zijn uitgewerkt in hoofdstuk 1. De overige hoofdstukken gaan over de denk- en redeneerwijzen van het vak die zijn beschreven in domein 3 van de kennisbasis.

Uit didactische overwegingen wordt de theorie in dit boek met concrete voorbeelden verduidelijkt. Dat kunnen historische gebeurtenissen of ontwikkelingen zijn, of redeneringen van historici die een bepaalde historische denkwijze goed verduidelijken. De gebruikte voorbeelden zijn als illustratie bedoeld en moeten niet opgevat worden als opzichzelfstaande inhouden die ‘geleerd’ zouden moeten worden. Dat laatste zou ook moeilijk zijn, want van enige samenhang tussen de voorbeelden is vanwege hun illustratieve karakter geen sprake. Mede om die reden is afgezien van een personenregister; dat zou bestaan uit een bonte verzameling namen waarvan de meeste alleen maar in het boek voorkomen in verband met een bepaalde uitleg of redenering.

Aan het eind van elke paragraaf zijn studievragen opgenomen die de lezer attenderen op de hoofdzaken in de tekst. Voorts is elk hoofdstuk voorzien van teksten en opdrachten die de besproken theorie meer toepasbare waarde kunnen geven. Omwille van de leesbaarheid is dit materiaal niet na elk hoofdstuk geplaatst, maar als één geheel in het tweede deel van dit boek opgenomen.

De schrijvers van dit boek zijn als lerarenopleider geschiedenis verbonden (geweest) aan de Hogeschool van Amsterdam, Hogeschool InHolland en Hogeschool Utrecht. Met lerarenopleiders die niet bij het schrijven betrokken waren, is overleg gevoerd over de uitgangspunten van het boek. De verantwoordelijkheid voor de hoofdstukken en paragrafen is als volgt:

- drs. Rien Claassen: paragraaf 3.1, 3.2 en 5.3;
- dr. Frans Groot: hoofdstuk 4;
- drs. Arno Raven: paragraaf 3.3 en 3.4;
- dr. Dick van Straaten: hoofdstuk 2, paragraaf 5.2 en 5.4;
- dr. Arie Wilschut: hoofdstuk 1, paragraaf 5.1 en 5.4.

Een woord van dank gaat uit naar prof. dr. Ed Jonker (emeritus hoogleraar Grondslagen en geschiedenis van de geschiedbeoefening, Universiteit Utrecht) vanwege zijn deskundig commentaar; naar drs. Koen Henskens (lerarenopleider geschiedenis, Hogeschool Arnhem-Nijmegen), die in woord en geschrift een bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van dit boek; en naar dr. Frits Rovers, zonder wiens inspanning dit project niet van de grond was gekomen.

NB Het spreekt vanzelf dat waar in dit boek de aanduidingen ‘historicus’, ‘hij’ en ‘zijn’ gebruikt worden, deze in de toepasselijke gevallen ook gelezen dienen te worden als ‘historica’, ‘zij’ en ‘haar’.

Toelichting bij de vierde editie

Voor deze herziene editie van *Historisch denken* is het gebruikelijke periodieke onderhoud gepleegd. De literatuuropgave is geactualiseerd, tekstpassages zijn hier en daar bijgesteld of aangevuld en enkele afbeeldingen zijn vervangen door afbeeldingen die beter bij de inhoud van de tekst passen. Voorts zijn enkele illustratieve voorbeelden uit de vorige editie vervangen door voorbeelden die aansluiten bij de jongste historische ontwikkelingen en nieuwe trends in de geschiedschrijving. Dit geldt zowel voor de hoofdstukteksten als voor het werkmateriaal achter in het boek.

Een nieuw element in deze editie is het kader ‘Actueel’ waarmee elk hoofdstuk wordt afgesloten. Daarin wordt een actuele kwestie belicht vanuit de vragen en concepten die in het hoofdstuk zijn beschreven. Op die manier maken we duidelijk wat het denken over het verleden kan opleveren voor het denken over het heden. Dat geeft de docent een middel in handen om met leerlingen te bespreken waar geschiedenis ‘goed’ voor is en hoe het vak kan bijdragen aan maatschappelijke en persoonlijke vorming. Zo sluiten we aan bij de toegenomen aandacht voor burgerschap in het voortgezet onderwijs. Geschiedenis, zo willen we

de lezer in het kader 'Actueel' meegeven, biedt niet alleen een oriëntatie op het verleden, maar ook op het heden en de toekomst.

Dick van Straaten

september 2025

Hoofdstuk 1

Geschiedenis

Arie Wilschut

Intocht van keizer Napoleon in Amsterdam op 9 oktober 1811. Schilderij van M.I. van Bree (1773-1839).

Veel Nederlanders denken dat onze achternamen door Napoleon (1769-1821) zijn ingevoerd. Helemaal onjuist is dat niet, maar ook niet helemaal juist. Nederland was vanaf 1810 deel geworden van Frankrijk, met als gevolg dat de Franse wetgeving er werd ingevoerd. In 1792 – zo’n zeven jaar voordat Napoleon aan het bewind kwam – was in Frankrijk een burgerlijke stand gecreëerd die van iedereen de familienaam en de eigennamen registreerde. Vanaf 1811 gebeurde dat ook in Nederland, niet vanwege een besluit van Napoleon, maar als gevolg van de inlijving bij Frankrijk, waar deze regels nu eenmaal golden. Wie nog geen familienaam had, moest er een aannemen. Verreweg de meeste Nederlanders hadden echter allang een achternaam. Veel Nederlandse familienamen zijn terug te voeren tot in de zeventiende eeuw, sommige zelfs tot in de Middeleeuwen.

De waarheid spreken over de herkomst van achternamen behoort tot de taken van de geschiedwetenschap. Historici willen weten waar iets vandaan komt, hoe oud het is en hoe het zich heeft ontwikkeld. Een eis is dat daarbij de juiste feiten worden gehanteerd en dat verzinsels worden ontmaskerd. Een populair verzinsel over de achternamengeschiedenis is bijvoorbeeld dat sommige Nederlanders die rare Franse wetgeving niet serieus namen en dachten dat deze wel gauw weer zou worden afgeschaft. Daarom zouden zij belachelijke familienamen als Naaktgeboren of Poepjes hebben gekozen. In werkelijkheid is het bestaan van zulke merkwaardige namen vaak aan heel andere oorzaken toe te schrijven.

De waarheid spreken over het verleden is soms gemakkelijker gezegd dan gedaan. Zo worden over standbeelden van helden uit het verleden soms heftige discussies gevoerd omdat die helden zich ook aan wandaden schuldig zouden hebben gemaakt, bijvoorbeeld slavenhandel. Maar de ene vaderlandse held is de andere niet. Zo deed de zeevaarder Piet Hein (1577-1629) zelf ervaring op met slavernij doordat hij als gevangene van de Spanjaarden jarenlang als galeislaaf werd ingezet. Mede daardoor keurde hij af hoe Europeanen met slaafgemaakte Afrikanen omgingen. Later werkte hij voor de West-Indische Compagnie (WIC). Hij heeft met de kaping van een Spaanse zilvervloot een stevig fundament voor die handelscompagnie gelegd. Jaren na de dood van Hein ging de WIC zich met slavenhandel bezighouden. Hoe verantwoordelijk is Hein voor de Nederlandse slavenhandel? Kan een historicus een objectief en onomstreden beeld van hem geven? Hoe werkt geschiedenis eigenlijk?

In dit hoofdstuk worden de grondslagen van de geschiedwetenschap besproken. In de eerste paragraaf wordt gedefinieerd wat geschiedenis precies is en waar geschiedenis zich wel en niet mee bezighoudt. In de tweede paragraaf wordt uiteengezet hoe historisch denken ontstaat en wat kenmerkend is voor dat denken. In de derde paragraaf wordt besproken hoe historici te werk gaan als zij een stuk geschiedenis schrijven en welke redeneerwijzen ze daarbij gebruiken. De laatste paragraaf gaat over de vraag wat het nut van dit alles is: wat heeft een samenleving aan geschiedenis?

1.1 Definitie

De geschiedwetenschap streeft ernaar waarheden vast te stellen over het verleden. Soms is dat niet zo eenvoudig. Hoe komen we aan onze achternamen? Verdienen helden hun standbeelden? Het juiste antwoord op zulke vragen is niet een-twee-drie te geven. Toch gaat het bij wetenschappelijke geschiedenis om waarheden omtrent het verleden. In het vervolg van deze paragraaf bespreken we twee aspecten van deze omschrijving van de geschiedwetenschap: *waarheden* en *het verleden*.

Waarheden over andere tijden

Het vaststellen van waarheden is de taak van iedere wetenschap. Geschiedenis is in dat opzicht geen uitzondering. Elke wetenschap eist dat zorgvuldig met bronnen en gegevens wordt omgegaan, dat die op betrouwbaarheid, volledigheid en representativiteit worden getoetst en dat vervolgens conclusies worden getrokken over 'feiten'. Alleen voor geschiedenis geldt dat het daarbij over *andere tijden* gaat: geschiedenis gaat niet over de nog bestaande werkelijkheid, maar over de verdwenen werkelijkheid van het verleden. Daardoor kan de geschiedwetenschapper niet, zoals andere wetenschappers, via eigen waarnemingen vaststellen hoe iets in elkaar zit. Hij kan bijvoorbeeld geen mensen enquêteren om gegevens te verzamelen die precies bij zijn vraag passen. Hij moet het doen met overblijfselen uit het verleden, zoals voorwerpen, gebouwen, geschriften of herinneringen van mensen die iets hebben meegemaakt.

Zulke overblijfselen kunnen willekeurig en onvolledig zijn. Zo zegt de historicus Fasseur (1938-2016), die in opdracht van de Nederlandse regering onderzoek deed naar de wreedheden van Nederlanders in Indonesië tijdens de onafhankelijkheidsoorlog in de jaren 1945-1949: *'Zeer veel is nooit schriftelijk vastgelegd; en van wat wél werd geregistreerd, is een deel in Indonesië achtergebleven, vernietigd of verloren gegaan.'* Het merendeel van de wreedheden die tijdens de onafhankelijkheidsoorlog zowel door Indonesiërs als door Nederlanders zijn gepleegd, zal nooit meer kunnen worden vastgesteld als 'geschiedenis'. Er is domweg niets van overgebleven. Geschiedenis is niet wat er vroeger gebeurd is, maar alleen datgene wat daarover later nog als 'waarheid' wordt vastgesteld. Alles wat vroeger gebeurd is, maar later niet meer kan worden vastgesteld, behoort wel tot het verleden, maar niet tot de geschiedenis. Dat geldt voor de meeste dingen die vroeger gebeurd zijn.

Waarheden vaststellen over het verleden is niet alleen moeilijk omdat over de meeste gebeurtenissen te weinig bewijsmateriaal is overgebleven. Een andere moeilijkheid die samenhangt met het tijdsverschil tussen vroeger en nu, is het *veranderende waardenpatroon*. Een voorbeeld is de gedenksteen voor Barend Blomsaet (ca. 1669-1730) en zeventien andere Utrechtse mannen die in 1999 werd geplaatst op het Domplein in Utrecht. Zij waren slachtoffers van een wijdverspreide homovervolgving in de Nederlandse Republiek in de jaren 1730-1731. Op de steen is

te lezen: *'18e eeuw. Sodomie. Barend Blomsaet en 17 andere mannen werden in Utrecht veroordeeld en gewurgd. Hun daden verzwegen.'* Haaks daarop staat de tekst: *'Vandaag. Homoseksualiteit. Mannen en vrouwen kiezen in vrijheid.'* Het woord 'sodomie', dat in de achttiende eeuw gebruikt werd voor homoseksuele handelingen van mannen, wordt tegenwoordig niet meer gebruikt omdat het een afkeurende lading heeft. Maar in de achttiende eeuw kende men het begrip 'homoseksualiteit' niet. De steen is kennelijk bedoeld als een veroordeling van wat zich in de achttiende eeuw heeft afgespeeld. De tekst over de situatie 'vandaag' staat waarschijnlijk niet voor niets haaks op de tekst die de gebeurtenissen in de achttiende eeuw beschrijft. De veroordeling van wat destijds gebeurde, komt voort uit hedendaagse waarden en normen. Maar de vervolgers uit de achttiende eeuw meenden oprecht dat zij iets goeds deden met het grondig uitroeien van een 'grouwelijke sonde' – zó gruwelijk dat de daden van de zondaars alleen in bedekte termen werden aangeduid of zelfs – zoals de steen zegt – geheel verzwegen. Het kost moeite om je dat als hedendaagse Nederlander voor te stellen, evenzeer als het voor een achttiende-eeuwer onvoorstelbaar zou zijn dat enige eeuwen later deze gedenksteen zou worden geplaatst op de plek waar homoseksuele mannen elkaar omstreeks 1730 ontmoetten. Het conflict van waarden is hier onontkoombaar. Maar niet alleen in dit geval. Elk beeld van de verleden werkelijkheid zal onvermijdelijk laten zien dat er tegenwoordig anders gedacht wordt dan driehonderd jaar geleden.

Op het Utrechtse Domplein ligt sinds 1999 een gedenksteen voor Barend Blomsaet en zeventien andere homo's die in 1730 het slachtoffer werden van homovervolgingen.

Het probleem is dat elke tijd zijn eigen woorden kiest en zijn eigen waarden kent. Is het juist om daden uit de achttiende eeuw aan te duiden met woorden uit de eenentwintigste eeuw en af te meten naar eenentwintigste-eeuwse maatstaven?

Een ander woordkeuze probleem dat met tijdsverschil samenhangt, is het feit dat de betekenis van woorden met verloop van tijd verandert. Een dictator was in de Romeinse tijd een ander soort persoon dan in de twintigste eeuw, en het woord ‘fascist’ betekende in de tijd van Mussolini (1883-1945) iets anders dan tegenwoordig. Toch kunnen we moeilijk alleen maar taal gebruiken die gebruikelijk was in de tijd waarover we het hebben. Dan zou geschiedenis onbegrijpelijk worden voor hedendaagse lezers. We moeten ons uitdrukken in de taal van nu. We kunnen niet anders dan zaken in het verleden bekijken vanuit het perspectief van het heden.

Dat doet echter niets af aan de eis dat een historicus het verleden ‘recht moet doen’. Hij moet zijn best doen zich zo goed mogelijk te verplaatsen in de omstandigheden van destijds en proberen terdege rekening te houden met gezichtspunten die mensen in het verleden erop nahielden. Een historicus lijkt een beetje op een tolk: hij probeert denkwerelden van personen uit andere tijden verstaanbaar te maken voor zijn tijdgenoten. Door zich in te leven in mensen van vroeger en door bronnenmateriaal kritisch te analyseren, ‘vertaalt’ hij vroegere gedachten voor de hedendaagse lezer. Dat wordt ook wel *hermeneutiek* genoemd, naar het Griekse woord ‘hermeneus’, dat ‘uitlegger’ of ‘tolk’ betekent. De historicus vertolkt hoe mensen destijds gebeurtenissen hebben beleefd en hoe zij tot hun daden zijn gekomen.

Waarheden over het verleden zijn dus die zaken die wij tegenwoordig, op grond van de gegevens die nog zijn overgebleven, met behulp van onze hedendaagse taal en vanuit ons hedendaagse perspectief, nog als feit kunnen vaststellen over wat er vroeger gebeurd is. Dat is een reden waarom geschiedenis steeds opnieuw moet worden geschreven. Het perspectief van het heden verschuift immers steeds; mensen stellen steeds nieuwe vragen en vinden steeds weer andere dingen belangrijk. Af en toe worden ook nieuwe gegevens ontdekt – maar dat is op geen stukken na de belangrijkste reden voor het schrijven van nieuwe geschiedenisboeken. Geschiedenis gaat niet alleen over vroeger, maar ook over de relatie tussen vroeger en nu, over de beelden die mensen van tegenwoordig hebben over het verleden.

Verleden en geschiedenis

En dan het tweede sleutelwoord uit onze omschrijving van geschiedenis: het verleden. Ook dat is minder eenvoudig en eenduidig dan het lijkt. In de eerste plaats is het verleden een *niet meer bestaande werkelijkheid*. Net zoals de toekomst *nog niet* bestaat, is het verleden iets dat *niet meer* bestaat. Daarom is het belangrijk om onderscheid te maken tussen ‘geschiedenis’ en ‘het verleden’. Dat doen mensen niet altijd vanzelfsprekend. Soms wordt in het spraakgebruik met ‘geschiedenis’ ook de loop der gebeurtenissen *zélf* – dat wil zeggen het verleden – bedoeld, bij-

voorbeeld in een zin als: 'Economische ontwikkelingen bepalen de loop van de geschiedenis.' Het is echter verwarrend om met het woord 'geschiedenis' zowel de niet meer bestaande verleden werkelijkheid aan te duiden als de beelden van die werkelijkheid zoals die in geschiedenisboeken voorkomen. De beelden van het verleden zijn namelijk niet hetzelfde als de verleden werkelijkheid waarover ze gaan. Daarom reserveren we het woord 'geschiedenis' voor de *beelden van het verleden* zoals ze door geschiedwetenschappers worden vastgesteld. Het verleden bestaat niet, maar geschiedenis bestaat wél.

Als het verleden niet bestaat, hoe kan er dan een vak zijn dat dat verleden bestudeert? Kan er een wetenschap zijn die zich met het bestuderen van iets niet-bestaands bezighoudt? De oplossing is hier dat een geschiedwetenschapper zich eigenlijk helemaal niet direct met het verleden bezighoudt. Hij bestudeert zaken die in het heden wél bestaan, namelijk overblijfselen uit het verleden, vooral geschreven documenten, maar ook andere in de tegenwoordige wereld voorkomende overblijfselen. Eigenlijk kunnen we bijna alles wat in de huidige werkelijkheid bestaat, beschouwen als een overblijfsel uit het verleden, maar meestal gaan we er niet zo mee om. Alleen historici bestuderen zaken in het heden om met behulp daarvan iets over het verleden te weten te komen. We zouden dus ook kunnen zeggen dat een historicus niet het verleden bestudeert, maar dat hij de hedendaagse werkelijkheid bestudeert met de bedoeling om beelden van het verleden vast te stellen.

Wat wordt precies bedoeld met 'het verleden', of 'de verleden werkelijkheid' waarover geschiedenis gaat? Het is te eenvoudig om te zeggen dat het daarbij gaat om 'alles wat er vroeger gebeurd is'. Niet alleen is over heel veel gebeurtenissen geen bruikbaar bewijsmateriaal overgebleven, er is ook heel veel gebeurd dat niet de aandacht van de historicus trekt. Historici zijn niet de enigen die zich met het verleden bezighouden. Ook andere vakken hebben ermee te maken. Zo bestudeert de geoloog de ontwikkeling van de aardkorst zoals die zich gedurende miljoenen jaren heeft voorgedaan. Een astronoom heeft het over nog veel langere tijdsduren dan de geoloog, aangezien hij de ontwikkeling van het heelal vanaf de 'oerknal' in zijn studies betreft. Wat korter, maar toch van aanzienlijke lengte, zijn de tijdsduren waarmee evolutiebiologen te maken krijgen bij de bestudering van de ontwikkeling van het leven op aarde, inclusief het ontstaan van de soort die we aanduiden als 'mens' of 'homo sapiens'. Het ontstaan van het heelal, vulkanisme of de evolutie van de homo sapiens behoren echter niet tot het vakgebied van de historicus. Als in een geschiedenisboek de uitbarsting van de vulkaan Vesuvius in 79 n.C. wordt besproken, gebeurt dat niet vanwege de bijzonderheden van de vulkanische verschijnselen die daarbij aan de orde waren, maar vanwege de enorme impact die de uitbarsting had op de Romeinse samenleving rond de vulkaan, met name in het stadje Pompeï.